

О. В. МАРТИНЮК. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЕВОЛЮЦІЇ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ЖІНКИ В УКРАЇНІ (X – ПЕРША ПОЛОВИНА XVII СТ.)

Аналізуються структурні елементи методології дослідження проблеми еволюції правового становища жінки в Україні (X – перша половина XVII ст.) – світоглядна позиція автора, тип наукового мислення, науковий напрям дослідження, методологічний підхід та методи дослідження.

Ключові слова: методологія, жінка, цивільно-правове та кримінально-правове становище жінки.

Анализируются структурные элементы методологии исследования проблемы эволюции правового положения женщины в Украине (X – первая половина XVII вв.) – мировоззренческая позиция автора, тип научного мышления, научное направление исследования, методологический подход и методы исследования.

Ключевые слова: методология, женщины, гражданско-правовое и уголовно-правовое состояние женщины.

An analysis of methodological research aspects of the issue of evolution of women legal status in Ukraine (X – early of XVII century) has been done in this article.

Key words: methodology, woman, civil legal status of woman, criminal legal status of woman.

Актуальність проблем, пов'язаних із правовим становищем жінки в Україні, не викликає сумнівів, позаяк в умовах розбудови демократичної, правової, соціальної держави жінка посідає особливе місце у системі суспільних відносин. З метою втілення у життя принципу гендерної рівності Верховна Рада України схвалила Закон України від 8.09.2005 р., № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Накопичення фактичного матеріалу щодо правового становища жінки в Україні у X – першій половині XVII ст. у вітчизняній історіографії розпочалося ще у першій половині XIX ст. одночасно із дослідженням норм російського та польського права. Проаналізувавши праці дореволюційних вчених, ми маємо змогу визначити основні напрямки методології їх досліджень. Так, при вивченні та аналізі правового становища жінки як за часів Київської Русі, так і періоду, коли українські землі перебували у складі Литовсько-Руської держави та Речі Посполитої, вони використовували, передусім, формально-догматичний (спеціально-юридичний), історико-порівняльний та порівняльно-правовий методи. Це сприяло значному накопиченню фактичного матеріалу щодо досліджуваної проблеми. Поряд з цим, на наш погляд, у працях переважної більшості дореволюційних істориків права можна помітити певну обмеженість у використанні інших методів та способів їх дослідження.

За допомогою формально-догматичного методу здійснювався лише опис та узагальнення норм тогочасного законодавства, які, за твердженням більшості дослідників епохи, і визначали правове становище жінки у X – першій половині XVII ст. Вченими ігнорувалася вплив інших чинників на розвиток правового становища жінки (за виключенням праць представників історичної школи права – М.Д. Іванишева, М.Ф. Владимирського-Буданова, О.І. Левицького та ін.). Поряд з

© МАРТИНЮК Олександр Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

цим, даний метод дозволяв науковцям встановити зовнішні ознаки правових явищ, проаналізувати зміст тогочасного законодавства та дослідити практику його застосування.

Одним із провідних методів дослідження історії права у дореволюційну епоху був історико-порівняльний метод. За визначенням М. П. Загоскіна, порівняльний метод вивчення історії права надає досліднику можливість «правильнее понимать различные явления юридического быта каждого отдельного народа, через сравнение их сь подобными же явлениями юридического быта других народов, стоящих вь сходных условиях физической и духовной жизни...»¹. Відзначимо, що одним з перших вітчизняних вчених, хто почав використовувати історико-порівняльний метод при вивченні правового становища слов'янської жінки, був Н.Д. Іванишев. Але, використовуючи тодішню схему російської історії, більшість істориків права не порівнювали окремі інститути давньоукраїнського права із аналогічними інститутами права Литовсько-Руської держави та Речі Посполитої (окрім, наприклад, Ф.І. Леонтовича, М.О. Максимейка, О.І. Левицького та ін.). Відтак, у дореволюційній історіографії були відсутні комплексні дослідження основних аспектів еволюції цивільно-правового та кримінально-правового становища жінки в Україні з X ст. до першої половини XVII ст.

Відзначимо, що такі методи дослідження, як системно-функціональний, структурно-функціональний та історичний, використовувалися недостатньо, а у працях деяких дослідників не використовувалися зовсім. До методологічних помилок дореволюційної епохи можна віднести той факт, що історія українського права розглядалася як невід'ємна та органічна частина історії російського права. Зважаючи на це, твердження та висновки щодо правового становища жінки як у добу України-Русі, так і у часи, коли українські землі перебували у складі Литовсько-Руської держави та Речі Посполитої, потребують подальшого наукового розгляду.

Порівняно з дореволюційним періодом, у радянську добу відбувається перегляд методологічної основи історико-правових досліджень. Вони повинні були базуватися на марксистському філософському світогляді – діалектичному матеріалізмі. Матеріалістичне розуміння історії держави і права дозволило марксистам, перш за все, зробити наголос на тому, що рушійною силою розвитку суспільних відносин є боротьба класів. Відтак дослідження, в яких більшою чи меншою мірою досліджувалося правове становище жінки в Україні у X – першій половині XVII ст., відзначалися переважно догматизмом та схематизмом викладу історії. За визначенням С.В. Кудіна, у радянську добу майже або зовсім не приділялося уваги таким впливовим чинникам як релігія, політичні відносини, психологія, свідомість, менталітет, духовні цінності тощо². Як і у попередню добу, в радянські часи історія українського права розглядалася переважно більшістю дослідників як невід'ємна та органічна частина права російського. Згідно з цим переважна більшість радянських вчених (за виключенням українських дослідників) не помічали різниці, наприклад, між правовим становищем української та російської жінки у другій половині XIV – першій половині XVII ст., і, таким чином, ігнорувався історичний метод.

Методологія дослідження проблеми еволюції правового становища жінки в Україні (X – перша половина XVII ст.) має містити, на наш погляд, низку важливих структурних елементів. До них можна віднести світоглядну позицію автора, тип наукового мислення, науковий напрям дослідження, методологічний підхід, а також використання низки методів, які є засобами відтворення предмета та досягнення мети дослідження.

Одним із складових елементів методології дослідження проблеми еволюції правового становища жінки в Україні (X – перша половина XVII ст.) має бути світоглядна позиція автора. За визначенням С.В. Кудіна, на світогляді формується тип наукового мислення – сукупність взаємозалежних наукових ідей, форм пізнання дійсності, певних переконань та ідеалів тощо³. Світогляд автора має визначатися, перш за все, плюралізмом поглядів та ідей, різноманітністю підходів для вирішення поставлених завдань. Дослідження проблеми еволюції правового становища жінки в Україні у X – першій половині XVII ст. має проводитися всебічно, із залученням різних наукових теорій. Світоглядна позиція автора має ґрунтуватися, перш за все, на об'єктивізмі та історичній обумовленості.

На нашу думку, при проведенні даного історико-правового дослідження необхідно формувати комплекс наукових понять, які б відбивали реальні закономірності розвитку правового становища жінки в Україні у зазначену добу. Для досягнення поставленої мети необхідно використовувати надбання юридичних та історичних наук. Як зазначає М. Дамірлі, для сучасної соціально-гуманітарної науки стають усе більш характерними концептуалізація знань, процеси інтеграції та диференціації із суміжними галузями науки, розширення міждисциплінарності досліджень⁴.

Досліджуючи проблему еволюції правового становища жінки в Україні у X – першій половині XVII ст., важливим є поєднання надбань різних наукових теорій і шкіл – нормативізму, соціологічної, психологічної та історичної школи права. Зазначимо, що кожна концепція має певну пізнавальну цінність. На нашу думку, їх комплексне поєднання сприятиме відновленню достовірної картини генезису цивільно-правового та кримінально-правового становища жінки в Україні у зазначену добу.

Нормативістська школа права дозволяє нам систематизувати та класифікувати норми цивільного і кримінального права, що встановлювалися державою протягом X – першої половини XVII ст. і визначали, у значній мірі, правове становище жінки в Україні. На основі надбань нормативізму ми маємо змогу виробити деякі юридичні визначення та пізнати правові явища, правові норми та правові акти, що були чинними в Україні у зазначену добу.

За допомогою соціологічного напрямку у правознавстві ми можемо визначити рівень впливу соціальних чинників та суспільних відносин на еволюцію правового становища жінки в Україні у X – першій половині XVII ст., і, таким чином, з'ясувати реальну правову дійсність, не змішуючи її з правовою можливістю.

Використовуючи надбання психологічної школи права, ми маємо змогу розглядати правові явища через прояв правосвідомості, людської психіки, менталітету, на які впливають різні фактори, у тому числі й законодавство. За визначенням деяких дослідників, правовий менталітет тісно пов'язаний з людським виміром права, є поліструктурною динамічною системою, до якої входять правові традиції й ритуали, правові символи, правові установки та цінності⁵. Отже, для дослідження зазначеної проблеми актуальним є використання джерел неюридичного характеру – народного епосу, приказок та прислів'їв, жестів тощо.

Досить важливими є ідеї історичної школи права, використання яких надає нам можливість дослідити еволюцію правового становища жінки в Україні у X – першій половині XVII ст. в історичній послідовності, розглянути розвиток цивільно-правового та кримінально-правового становища жінки в Україні у контексті двох історичних епох – доби Київської Русі та періоду, коли українські землі перебували у складі Литовсько-Руської держави та Речі Посполитої.

Одним із структурних елементів методології дослідження проблеми еволюції

правового становища жінки в Україні (X – перша половина XVII ст.) є методологічний підхід. На наш погляд, найбільш раціональним є історичний підхід, за допомогою якого ми маємо змогу дослідити врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникали в Україні протягом X – першої половини XVII ст., і, таким чином, з'ясувати основні аспекти розвитку цивільно-правового та кримінально-правового становища жінки в Україні у зазначену добу.

Методологія дослідження поставленої проблеми має базуватися на використанні ряду методів, які є засобами відтворення предмета та досягнення мети дослідження. Загальним методом даного дослідження є метод філософської діалектики. На наш погляд, лише діалектичний метод дозволяє розглянути правове становище жінки в Україні у X – першій половині XVII ст. у постійному розвитку, дослідити історико-правові явища у їх взаємозв'язку та взаємозалежності з розвитком суспільних відносин в Україні на протязі зазначеної доби.

Загальний метод філософської діалектики розкривається через низку загальнонаукових методів. Одним із таких методів, що використовується автором, є метод системного аналізу. Його суть полягає у тому, що інститути цивільного та кримінального права X – першої половини XVII ст. розкладаються на правові норми. Саме на основі аналізу норм цивільного та кримінального права можливо з'ясувати основні аспекти цивільно-правового та кримінально-правового становища жінки в контексті двох історичних епох – доби Київської Русі та періоду, коли українські землі перебували у складі Литовсько-Руської держави та Речі Посполитої.

Для досягнення мети даного дослідження важливим є використання методу узагальнення. Внаслідок його застосування ми маємо змогу встановити характерні риси цивільно-правового та кримінально-правового становища жінки як у добу Київської Русі, так і в другій половині XIV – першій половині XVII ст. На цій основі можна встановити узагальнення більш вищого порядку і довести, наприклад, факт рівноправності чоловіка і жінки у період, що розглядається.

При дослідженні зазначених проблем необхідним є використання структурно-функціонального методу. При його застосуванні цивільне та кримінальне право України X – першої половини XVII ст. розглядаються як структурні елементи нормативної частини правової системи. Структурно-функціональний метод допомагає визначити ступінь впливу різних факторів (наприклад, правосвідомості) через структурні елементи правової системи на еволюцію цивільно-правового та кримінально-становища жінки в Україні у досліджуваній період історії.

Поряд із вищезгаданими методами наукового дослідження чільне місце посідає інституціональний метод. Він полягає у тому, що еволюція цивільно-правового та кримінально-правового становища жінки в Україні розглядається через дослідження інститутів тогочасного цивільного та кримінального права. Досить важливим методом даного дослідження є історичний метод. За твердженням В. Завальнюка, оцінка ситуацій можлива лише з позиції конкретно-історичного підходу до них⁶. За допомогою історичного методу ми маємо змогу дослідити процес еволюції цивільно-правового та кримінально-правового становища жінки в Україні протягом відносно тривалого історичного проміжку часу – з X до початку другої половини XVII ст. з позицій історичної обумовленості. Так, якщо виходити з багатомірності історії й альтернативності її пізнання, то, безумовно, підходи і методи її дослідження не повинні бути одномірними, безальтернативними. Послідовне слідування методологічному плюралізму дозволяє зняти обмеженість окремих підходів, адже кожний з них здатний висвітлити лише певний зріз реальності.

Зазначимо, що історичний метод досить тісно переплітається з логічним мето-

дом. За визначенням В.О. Котюка, історичне співвідноситься з логічним як процес розвитку з його результатом, вони перебувають у діалектичній єдності. Дослідник зауважує, що «історичне і логічне» – філософські категорії, які відображають співвідношення реального процесу розвитку і його відображення у мисленні. Історичне – об'єктивний процес розвитку певного предмета, реальна історія з усіма її поворотами, особливостями, випадковостями. Логічне – теоретичне відображення історичного аналізом взаємозв'язку і взаємодії сторін предмета в його розвиненому стані⁷. Таким чином, використання логічного методу дозволяє на теоретичному рівні відтворити процес еволюції цивільно-правового та кримінально-правового становища жінки в Україні у X – першій половині XVII ст.

Відзначимо вагомість використання історико-правового методу. Цей метод дає можливість автору дослідити поставлену проблему як з історичного, так і правового погляду, а також простежити процес еволюції цивільно-правового та кримінально-правового становища жінки в Україні протягом X – першої половини XVII ст. у конкретно-історичних умовах історичного розвитку нашої держави.

Для успішного досягнення поставленої мети необхідне використання порівняльно-правового методу, за допомогою якого ми маємо можливість порівняти, з одного боку, цивільно-правове та кримінально-правове становище жінок різних суспільних станів, а з іншого – правове становище жінок і чоловіків в Україні протягом X – першої половини XVII ст.

Одним із основних методів даного дослідження є спеціально-юридичний. Саме за допомогою нього ми можемо визначити юридичні поняття і терміни, що містяться у джерелах права періоду X – першої половини XVII ст., дати їм об'єктивне тлумачення, і, таким чином, проаналізувати зміст тогочасного законодавства, дослідити практику його застосування. З цього приводу С. Г. Ковальова зазначає, що у вітчизняній науці досі не існує усталеної історико-юридичної термінології, яка стосується XIV–XVI ст.⁸

Методологічні аспекти дослідження проблеми еволюції правового становища жінки в Україні (X – перша половина XVII ст.) характеризуються такими положеннями. По-перше, дореволюційні історики права при вивченні правового становища жінки у зазначену добу використовували, передусім, формально-догматичний (спеціально-юридичний), історико-порівняльний та порівняльно-правовий методи. Дослідження, що проводилися у радянську добу, відзначалися переважно догматизмом та схематизмом викладу історії (за винятком українських істориків права). По-друге, методологія дослідження вказаної проблеми має містити такі важливі структурні елементи, як світоглядну позицію автора, тип наукового мислення, науковий напрям дослідження, методологічний підхід, а також використання низки методів, які є засобами відтворення предмету та досягнення мети дослідження. Кожен із названих елементів має своє функціональне призначення і є важливим інструментом досягнення мети даного дослідження. По-третє, до принципів методології цього дослідження можна віднести: плюралізм ідей, поглядів, підходів та використання надбань різних наукових теорій і шкіл; об'єктивізм; використання надбань юридичних та історичних наук; застосування історичного підходу до вирішення поставленої проблеми; а також використання низки методів – загального методу філософської діалектики, методів системного аналізу та узагальнення, структурно-функціонального та інституціонального методів, єдності історичного і логічного, а також історико-правового, порівняльно-правового та спеціально-юридичного методів.

1. Загоскинъ Н.П. Методъ и средства сравнительнаго изученія древнейшаго обычна-

го права славянъ вообще и русскихъ въ особенности. – Казань: Въ типографіи университета, 1877. – С. 6. **2.** *Кудін С.В.* Становлення і розвиток кримінального права України у Х – першій половині XVII ст.: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2001. – С. 46. **3.** *Кудін С.В.* Основні напрямки та методологія дослідження кримінального права України Х – першої половини XVII ст. // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. – № 1. – С. 63. **4.** *Дамірлі М.* Деякі штрихи до портрета дослідника в історико-правовій науці за умов трансформації її методології // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 4. – С. 64. **5.** Там само. – С. 67. **6.** *Завальнюк В.* Принцип історизму в право- і державознавстві // Право України. – 1998. – № 2. – С. 21. **7.** *Котюк В.О.* Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2005. – С. 33. **8.** *Ковальова С.Г.* Еволюція судової системи і судочинства на українських землях Великого князівства Литовського: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Одеса, 2004. – С. 15.